

El mateix

(ALDC, VIII, 1913. *El mateix*)

Mateix, “forma de l’indefinit que indica identitat” (DIEC), deriva de *METĪPSE, amb reduplicació emfàtica de la dental del llat. vg. *METĪPSE, compost de ĪPSE ‘el mateix, aquell mateix’ i de la partícula MET que s’afegia als pronoms personals per reforçar-ne el sentit d’identitat (DELL, DECat), a comparar amb TOTTUS (< TOTUS) pel que fa a la reduplicació. Les primeres atestacions apareixen amb *e* inicial (*meteix*) (cf. ross. 1304 *metey*s, cat. nord-occ. 1349 *meseix*), d’acord amb l’ètim, però aviat apareix el canvi amb *a* (*mateix*), per dissimilació vocàlica (*e...’e* > *a...’e*), com ha passat en *darrere* (< *derrere*), *barrejar* (der. de VERRĒRE), etc.; en les nostres enquestes no es registra cap cas de *m[e]teix*. Un altre canvi important, avui residual, és *madeix* 93, 162, amb la dental sonoritzada a partir de *METĪPSE (com l’it. *medesimo* i fr. *même* [< *meesme*] que s’expliquen des del superlatiu METĪPSIMUS), convertida en [ʒ], que trobem com a var. medieval (*meseix*, *mesexa* en Jacme d’Agramont, ap. Veny, 1971).

Un detall a remarcar, respecte del vocalisme tònic, és que del tractament de la Ī de *METĪPSE esperariem [ə] en mall. i [ɛ] en cat. central, però sempre trobem una [e]; aquest aspecte contrasta amb el tractament del nucli de ECCUĪPSE, origen de la var. mall. i men. *aqu[ə]ix* i la del cat. central *aqu[e]ix* (DCVB; veg. mapa 1204).

La anomalia podria explicar-se per la freqüent posició proclítica del mot.

La base de la distribució de formes és l’evolució del segon component, ĪPSE, del sintagma *travat* *METĪPSE, que, a través de *ĪCSE, dona *-[ejʃ]*, que podria ser la primera fase, a jutjar per l’àrea lateral tradicionalment conservadora, el cat. occ., però que també podria ser una posterior segregació de iod (Veny, 2015 a); la fase *-[ejʃ]*, originària o evolució de *-[ejʃ]* per absorció de la iod, es troba en alg., bal., cat. central i alguns boldrons sobretot del val.; aquesta articulació és l’origen de *mat[ej]*, pròpia del ross. (com *pei*), a partir de contextos com el *mat[ej] dia*, articulació que es dona en mall. (“es *mat[ej]* llibre” 82), però, diferentment del ross., sense autonomia del mot isolat; també el pl. ant. *mateixs* (*mat[ejs]*) podria haver influït en el canvi. Veg. mapa 1148 i PALDC, II, mapa 192.

Notem 1) que el fonema final [ʃ], per fonosintaxi, pot sonoritzar-se en [ʒ]: *el mat[ejʒ] home* 4, *el mat[ej] home* 180, 182; 2) l’ús de *mateixa* seguint pronoms o adverbis: [w_i mat'eʃa] ‘avui mateix’ 182, i, semblantment, *ací mateixa*, *ells mateixa*, etc. (Veny, 1998 a, veg. 4a ed. de 1982: 115).

Mismo 87, 94 és un manlleu al cast., on és un der. de METĪPSIMUS.

Mateix és l’únic mot normatiu des del DOrt, 1917.

